

Dr SLOBODAN JOVANOVIĆ

NEKI SPECIFIČNI MOMENTI NA STABILIZACIONOM PUTU
JUGOSLOVENSKE PRIVREDE USLOVLJENI POSTOJEĆOM
ORGANIZACIJOM NAŠEG DRUŠTVA

Nastojanja da se u Jugoslaviji primenjuju stabilizacione mere i postupci koji se primenjuju u inostranim tržišnim privredama sudaraju se sa nizom specifičnosti u našem društvenom i privrednom sistemu i postojećim institucijama koje veoma otežavaju ili čak onemogućavaju uspešnu primenu stabilizacionih recepata iz spoljnog sveta. Na neke od tih specifičnosti, koje nam izgledaju najznačajnije, osvrnućemo se u ovom referatu.

I

Za razliku od mnogih drugih država koje danas čine stabilizacione napore, Jugoslavija — to je dobro poznato — ne sačinjava jedinstvenu celinu, što povlači brojne neracionalnosti na koje je u javnosti od strane mnogih već bezbroj puta ukazano. Međutim, čitava lavina tih ukazivanja i poziva na integraciju u cilju neophodnog poboljšanja efikasnosti naše privrede i za jedinstveno postavljanje prema spolnjem svetu je do sada ostala sa vrlo slabim odzivom. Naime, u nas, pored krize prezadužene zemlje u razvoju u uslovima još uvek visoke realne kamatne stope u svetu i veoma suženih mogućnosti za sticanje potrebnih deviza, kao i krize našeg privrednog modela inaugurisanog poslednjih 10—12 godina, koji se u ekonomskom pogledu pokazao kao krajnje neefikasan, postoji i kriza odnosa između republika i pokrajina.

Kriza usled spoljne prezaduženosti i nepovoljnih eksternih uslova za smanjivanje ove prezaduženosti kroz koju prolaze desetine

zemalja u razvoju, u nas je posebno zaoštrena velikom neefikasnošću naše privrede. Zato je zamena postojećeg privrednog sistema racionalnijim, *sine qua non* našeg sadašnjeg trenutka.

Međutim, odlučnija izmena privrednog sistema sudara se ne samo sa otporom onog sloja koji teži za očuvanjem stečenih pozicija, kojeg znatnije promene mogu da ugroze, nego i otporom radnih ljudi u razvijenim delovima Jugoslavije, koji nikako ne žele da svoj dohodak i resurse stave u istu korpu sa manje razvijenim delovima zemlje. U suprotstavljanju manje razvijenim delovima, birokratija razvijenijih delova i faktički zastupa interese radnih ljudi svog regiona, strahujući od mogućnosti da im životni standard i akumulacija budu ugroženi većim ekonomskim zajedništvom sa manje razvijenima. Naime, oni koji imaju zaposlenije resurse i manji natalitet ne žele ekonomsku zajednicu sa onima koji imaju manje posla, slabije resurse i veći natalitet. Pred ovom činjenicom ne treba zatvarati oči. Ne može se sve svoditi pod klasni aspekt, mada ovdje nisu u pitanju ni pretežno nacionalne suprotnosti, već nejednaki *ekonomski interesi* razvijenih i nerazvijenih, odnosa onih sa malim ili nikakvim i onih sa većim ili velikim priraštajem stanovništva.

Ubeđivanje razvijenijih da treba u opštem interesu da prihvate veće ekonomsko zajedništvo sa manje razvijenima nema mnogo izgleda da donese opipljivije rezultate, jer razvijeni strahuju da većim ekonomskim zajedništvom ne izgube više nego što bi dobili poboljšanjem efikasnosti privrednog sistema. Zato bilo kakve projekтовane promene u privrednom sistemu moraju da najpre pruže garancije razvijenima da se to neće izvesti na njihovu štetu.

Zato mislimo da traženje efikasnijeg privrednog sistema ne može da prenebregava interese razvijenog dela, mada se ne bi mogla tolerisati ni obratna situacija koja bi značila eksploataciju manje razvijenih od strane razvijenih. U ovome se sastoji ključni momenat od koga valja poći u sadašnjoj situaciji. Ako se ovde ne može ostvariti sporazum, onda manje razvijenom delu ne ostaje drugo nego da sam preduzme korake za sopstveno efikasnije privređivanje i, uopšte, organizovanje.

Ukratko, opštenarodna, tj. opštejugoslovenska društvena imovina, jedinstveni lični dohoci za čitavu Jugoslaviju i neograničeni pristup nezaposlenih iz manje razvijenih, regiona, u razvijenije regione pojavljuju se kao nerealne kategorije. Čini nam se da je to fundamentalan momenat u našim regionalnim podeljenostima i da gubljenje iz vida tog momenta čini nerealnim sva nastojanja za prevazilaženjem ovih podeljenosti. Zato se, izgleda, Jugoslavija nalazi pred dilemom: ili da i dalje egzistira u postojećim regionalnim podeljenostima, gde regioni koji su imućniji i sa manjim priraštajem stanovništva na stotinu načina gledaju da zadrže nivo svog dohotka i akumulacije, ili da se regionalizacijom društvene svojine (koja je faktički već izvršena) i priznavanjem dohotka od svojine (što smo opredeljenjem za pozitivne realne kamate takođe već učinili), re-

cimo sistemom deonica čiji bi vlasnici bili regionalne jedinice, a delom možda i radni ljudi, kao i priznavanjem višeg dohotka, srazmerno razlikama u produktivnosti po zaposlenom, onima koji više i bolje rade, omogućiti mobilnost društvenog kapitala i ponovna, racionalna integracija jugoslovenske privrede, uključujući tu i formiranje opštejugoslovenskih transnacionalnih preduzeća, sa kojima bismo i istupali u inostranstvu. Mislimo da je nedopustivo održavanje takve društveno-privredne organizacije koja stvara daleko veće, čak nepremostive, prepreke za savremene integracione procese nego što je to u kapitalizmu. Komunizam društvene svojine je, izgleda, za sada moguć samo među onim delovima Jugoslavije koji se nalaze na približno istom nivou bogatstva i životnog standarda i sa približno ujednačenim priraštajem stanovništva. Ne zaboravimo pri tome da, ako imamo dva seljaka, od kojih jedan radi pun radni dan i ima dva deteta, a drugi radi pola radnog dana i ima recimo petoro dece, očigledno je da prvi nikako neće pristati da udruži svoje imanje i rad sa drugim, mada će pristajati da zajedno sa ovim brani svoje imanje, kao i imanje ovog drugog, od zajedničkog neprijatelja.

II

Jugoslavija, za razliku od drugih socijalističkih zemalja, ima visoku registrovanu nezaposlenost i, za razliku od razvijenih kapitalističkih zemalja a slično drugim socijalističkim zemljama, visoku nepotrebnu zaposlenost tj. veliki višak zaposlenih u društvenom sektoru privrede, u kome se, prema nizu informacija, u proseku efektivno radi negde oko polovine radnog vremena. S druge strane, za razliku od razvijenih kapitalističkih zemalja a slično mnogim zemljama u razvoju, mi se, u uslovima usporenog rasta svetske privrede, počinjemo da sučeljavamo sa novim efektima savremenog tehnološkog napretka i evolucijom privredne strukture u smislu smanjivanja broja zaposlenih u industriji i uopšte sekundarnim delatnostima, pre nego što smo se u celosti oslobodili balasta klasične nezaposlenosti vezane za nedovoljan privredni razvoj. Ukratko, naš problem nezaposlenosti i nepotrebno zaposlenih u društvenom sektoru je mnogo veći nego što se to obično misli. Stoga, uz brojne već praktikovane ili najavljene i predlagane mere uključujući tu i dinamičniji privredni rast, koje po našem mišljenju nikako ne omogućavaju potpunije rešavanje problema, treba tražiti i druge, efikasnije puteve, kojima će se brže uposliti nezaposleni a radne organizacije debalansirati suviše radne snage.

U našoj zemlji je stopa nezaposlenosti (računata kao odnos broja lica koja traže zaposlenje prema broju lica u radnom odnosu) regionalno veoma izdiferencirana. Dok na Kosovu iznosi oko 54,5%, u Makedoniji 27%, Bosni i Hercegovini 25%, Crnoj Gori 23,5%, užoj Srbiji 17,5% i Vojvodini 15,5%, u Hrvatskoj je oko 7%, a u Sloveniji 1,5%. Raspored ovih stopa na izgled obećava da će neza-

poslenost u manje razvijenim delovima Jugoslavije tokom njihovog daljeg privrednog razvoja da spadne na nivo koji postoji u Hrvatskoj i Sloveniji. Međutim, niske stope nezaposlenosti u Hrvatskoj i Sloveniji nisu samo rezultat ostvarenog privrednog razvoja nego i našeg zaostajanja u uvođenju savremenog tehnološkog progressa. Tako se predviđa da će se broj nezaposlenih u Sloveniji u 1990. godini udeseostručiti tj. iznositi oko 150.000 lica kao rezultat procesa modernizacije slovenačke privrede koja se planira za naredno petogodište. Izgleda da ovaj momenat u najvećoj meri ruši nade da bi razvijeni delovi Jugoslavije mogli da značajnije doprinesu apsorbovanju nezaposlenosti koja je u manje razvijenim delovima Jugoslavije veoma visoka. Iz razvijenih delova se ukazuje da je akumulacija koja se tamo stvara neophodno potrebna i čak nedovoljna za savremenu modernizaciju njihovih privreda, a javlja se i opravdano strahovanje da će ovaj proces modernizacije i njima doneti veliki, nov porast nezaposlenosti. Zato nam se čini da nerazvijeni ne treba mnogo da očekuju od razvijenih. Ukratko, izgleda da će manje razvijeni delovi Jugoslavije morati u mnogo većoj meri da iznalaze sami puteve za savlađivanje problema nezaposlenosti.

Pri koncipiranju strategije za suzbijanje nezaposlenosti i nepotrebne zaposlenosti u nas ne treba gubiti iz vida i neke anomalije koje su se ispoljile delom samo kod nas delom i u drugim zemljama. To su: napuštanje sela, napuštanje radničkih zanimanja od strane omladinaca, hipertrofiranost administracije, višak proizvodnih kapaciteta uz efektivni rad u društvenom sektoru od jedva polovinu radnog vremena, kao i sve veći pritisak žena, posebno novih generacija, na zapošljavanje u društvenom sektoru uz — u većem delu Jugoslavije — nedovoljan fertilitet za prostu reprodukciju stanovništva.

Pošto u našoj privredi višak proizvodnih kapaciteta datira od ranije, autor ovog referata se 1978. godine založio da postepeno, najpre kod najtežih poslova, pređemo na 36-časovnu radnu nedelju, ali uz uvođenje još jedne smene gde god je to moguće.¹ Već tada je naglašeno da kod nas za to glavna prepreka nije održavanje dotadašnje produktivnosti po radniku, kao što je to u zemljama gde se radi čitavo radno vreme, nego platno-bilansne teškoće za nabavku dodatnog uvoznog repromaterijala, energije i potrebnih delova za održavanje opreme. Kasnije zaoštavanje naših platno-bilansnih teškoća još više je otežalo mogućnost značajnijeg rešavanja nezaposlenosti u nas ovim putem, ali i pored toga su preduzete mere za postupno prelaženje na kraće radno vreme. Međutim, jasno je da se ovim putem značajnije smanjenje nezaposlenosti može postići u dužem roku, kada strukturne promene naše proizvodnje u smislu smanjivanja zavisnosti od uvoza više dođu do izražaja.

¹ Slobodan Jovanović: Nezaposlenost i skraćenje radne nedelje. Za šestoclasovni radni dan i šestodnevnu radnu nedelju. — *Marksistička misao*, 1978, br. 5, str. 175—197.

Zato nam se čini da nemamo drugog izlaza do da pribegnemo i masovnoj preraspodeli samog rada. U vezi sa tim mislimo da, pre svega, ideju prof. Šoškića o zapošljavanju pripravnika samo sa polovinom radnog vremena treba proširiti na sve one koji se prvi put zapošljavaju, sem kada su u pitanju deficitarni kadrovi odnosno oni gde su neophodni značajniji naponi ili veći troškovi za prekvalifikovanje. Na isti način tj. samo sa polovinom radnog vremena bi se zapošljavali i oni radni ljudi koji su izgubili zaposlenje zbog likvidacije njihove radne organizacije ili čija bi radna organizacija usled saniranja bila prinuđena na otpuštanje dela njenih radnika.

Prinudno zapošljavanje sa polovinom radnog vremena u ovoj koncepciji bilo bi privremenog karaktera, ograničeno uglavnom na period od možda oko pet godina, u kome bi se apsorbavala glavna nezaposlenih. Nakon toga bi rad sa polovinom radnog vremena bio u načelu samo rezultat dobrovoljnog opredeljenja. U međuvremenu i dalje bi tekao, kod onih koji imaju puno, osmočasovno radno vreme, proces postupnog prelazanja na šestočasovno radno vreme, tako da bi u potonjem, drugom periodu, možda opet oko pet godina, i oni koji rade sa polovinom radnog vremena prelazili na novo, tričetvrtinsko tj. šestočasovno radno vreme. Ukratko, suzbijanje nezaposlenosti vršilo bi se u dve etape: u prvoj bi se nezaposleni zapošljavali uglavnom u polovinskom radnom vremenu (recimo i tri dana gde je radna nedelja šest dana), u drugoj etapi bi oni od njih koji to žele prelazili na tričetvrtinsko tj. šestočasovno radno vreme, koje bi postalo normalno, puno radno vreme. Pri tome bi svakako valjalo omogućiti maksimalnu elastičnost ovog procesa, dozvoljavajući različite varijante radnog vremena, kao i čitavog sprovođenja planirane preraspodele rada.

Međutim, u prvoj fazi izloženog procesa neće biti dovoljno samo zapošljavanje nezaposlenih i onih koji izgube radno mesto ili rade u radnim organizacijama koje su preopterećene radnom snagom, u polovinskom radnom vremenu. Naime, u svim regionima gde postoji znatnija nezaposlenost morali bi da se organizuju vanredni javni radovi kojima bi se pospešilo zapošljavanje. Stoga pokrenute inicijative za raspisivanje zajmova za zapošljavanje treba nastaviti i proširiti, mada uz izvesno odlaganje dok ne bude inaugurisan novi sistem raspodele, jer ljudi koji upisuju zajam ipak treba da određene znaju sa kakvim prihodima ubuduće mogu da računaju. No, u regionima sa vrlo velikim priraštajem stanovništva sve to neće biti dovoljno. Zato treba razmišljati o putevima za vanredno ubiranje akumulacije u ovim regionima, mimo sredstava koja se dobijaju preko Fonda Federacije za pomoć nerazvijenima i odgovarajućih republičkih fondova, jer je nerealno očekivati da se najveći deo, sopstvenim prekomernim priraštajem stanovništva, prouzrokovanih demografskih investicija pokriva prilivom sredstava sa strane; pri tome je jasno da se ova vanredna akumulacija mora dobiti rigoroznom štednjom i ograničavanjem lične, opšte i zajedničke potrošnje u regionu.

I tokom prve i druge etape suzbijanja nezaposlenosti bilo bi uključeno još nekoliko korektivnih procesa, kojima bi se otklanjale navedene anomalije.

Svim sredstvima treba pokrenuti i podržavati delimičan retransfer radne snage u poljoprivredu, uključujući tu i razvoj planinskog stočarstva, podmlađivanje radne snage u privatnom sektoru poljoprivrede i revitalizaciju napuštenih regiona u kojima ima uslova za uspešno privređivanje.

Dnevno radno vreme u administrativnim službama bi se odmah moglo svesti sa 8 na 6 časova. Najveći deo administracije bi u tom radnom vremenu lako mogao da obavlja dosadašnje poslove i zadržao sadašnja smanjenja primanja, dok oni delovi administracije koji nikako ne bi mogli da svoje poslove obave u ovako skraćenom radnom vremenu bi radili prekovremeno, uz kontrolu kakva je uobičajena kad je u pitanju prekovremeni rad i, bez povećanja satnine, za toliko ostvarivali realno povećanje ličnih dohodaka. U malo dužoj perspektivi, ovde bi došlo do dodatnog zapošljavanja, tako da bi u svim administrativnim službama bilo omogućeno definitivno skraćivanje radnog vremena, ali, kao što ćemo videti u nastavku, uz relativno slabije nagrađivanje u odnosu na proizvodni rad.

Naime, lični dohodak bi se svuda — sem tamo gde se obračun zarada vrši po *zaista* realnim normama — određivao po satu efektivnog rada, a prisustvo na radu praktično samo onoliko koliko se stvarno radi odnosno koliko ima stvarnog posla. Dakle, tamo gde ima suvišnih ne bi bilo otpuštanja, nego preraspodele rada i smanjivanja radnog vremena, koje bi se kasnije, kad se nađe više posla, ponovo povećavalo. Proizvodni radnici, koji rade na poslovima gde je rad težak i gde je još uvek neophodno da se radi osam časova, morali bi odmah da dobiju mogućnost za znatno povećanje zarade, ne samo po osnovu povećanja efektivno odrađivanih sati u odnosu na druge, nego i po osnovu veće satnine.

Saglasno društvenom opredeljenju za podsticanje nataliteta, pri čemu je usvojeno da naglasak bude na rađanju trećeg deteta, treba povećati dodatke za decu — ali samo zaključno sa trećim detetom — kako bi pokrivali stvarne troškove podizanja dece. Takođe treba uzeti u razmatranje u svetu već prisutnu ideju da se — radi suzbijanja depopulacije — u penzijski staž ženama uračunavaju godine koje provedu podižući decu. Ako bi dodatak za svako dete (za četvrto, peto itd. dete ne bi se uopšte davao) uključivao i jednu trećinu troškova izdržavanja majke, kao i majkama koje podignu decu za svako podignuto dete koje nosi dodatak bila dodeljivana i po jedna trećina od minimalne pune penzije, one sa troje dece bile bi stimilirane da se potpuno posvete porodici, a one sa jednim ili dva deteta da se zapošljavaju sa polovinom radnog vremena. To bi omogućilo istinsko oslobođenje žene, koja bi, nezavisno od prihoda i zaposlenja supruga, mogla da bira hoće li da se opredeli za domaćinstvo i podizanje dece ili za zapošljavanje van domaćinstva, ili pak

za polovično rešenje, koje bi moglo da bude privremeno, dok se deca podižu.

Time bi se smanjio pritisak žena na zapošljavanje, doprinelo obezbeđenju reprodukcije stanovništva i poboljšali uslovi za podizanje nove generacije, a zaposlene žene sa više dece, posebno radnice sa skromnim zaradama, oslobodile mukotrpnog života. Možda treba dodati da bi i u sadašnjem momentu mogli da isfinansiramo pozamašnu preorijentaciju žena u smislu navedenog, jer bi se u nas — zbog činjenice da društveni sektor već izdržava preko jedan i po milion nepotrebno zaposlenih — potrebna sredstva za uvećane dodatke na decu mogla dobiti jednostavnim napuštanjem zaposlenja ili prelaskom na rad samo sa polovinom radnog vremena od strane jednog dela zaposlenih majki.

III

U nas praktično ne postoji institucija koja bi, poput vlasnika, bdila nad društvenim kapitalom odnosno starala se o njegovom očuvanju i uvećavanju, a što je neophodno za proširenu reprodukciju i tehničko unapređivanje privrede. Organizacije udruženog rada u privredi i samoupravne interesne zajednice nisu se pokazale kao valjani čuvari i rukovaoci društvene imovine², a društveno-političke zajednice su mnogo više nastojale da se investira nego da se stvara akumulacija koja je za to investiranje potrebna. Tako, u vezi sa finansijskom konsolidacijom, na primer Stanko Radmilović između ostalog kaže: „U aktivni imamo vrlo velike fiktive i kada bismo to isprebijali dobili bismo sasvim drugu sliku — da je naše društvo u ekonomskom smislu u poslednjim godinama uveliko osiromašilo. To bi se jasno pokazalo, ako bismo napravili konsolidovani bilans privrede i banaka i zatim taj bilans potpuno očistili od fiktive. Dobili bismo jednu poraznu sliku o tome koliki je zapravo naš društveni kapital.“³ Tomislav Dumezić piše: „Ako se posmatraju podaci o obimu investicija u osnovna sredstva privrede u periodu od 1981. do 1985. g. može se konstatovati da novih investicija praktično i nema. Tačno je da su i danas velika ulaganja u niz novih objekata. Međutim, ova ulaganja finansiraju se gotovo isključivo na teret proste reprodukcije u velikom delu privrede. Najveći deo privrednih organizacija ne može da zameni dotrajalu opremu. Zbog toga stopa otpisanosti opreme koja je u upotrebi sve više raste i ona se danas kreće blizu 70%. To znači da izostaje i elementarna

² Raskorak koji predstavljaju dubioze „proizlazi iz privrednog sistema koji je zaposlene u organizacijama učinio potpuno indiferentnim za imovinu, za njeno očuvanje, racionalnu upotrebu i uvećanje. Zaposlene praktično interesuje jedino finansijski rezultat iz tekućeg poslovanja koji će biti iskazan u njihovom knjigovodstvu, kako bi umanjili eventualne probleme vezane za isplatu ličnih dohodaka.“ (Tomislav Dumezić: Pogrešan tretman unutrašnjih dubioza. — *Ekonomska politika*, br. 1761—1762, 30. decembar 1985, str. 26.)

³ *Ekonomska politika*, br. 1769, 24. februar 1986, str. 24—25.

zamena dotrajalih mašina, da i ne govorimo o izostanku jednog šireg procesa modernizacije. Obim ulaganja u osnovna sredstva se približava masi amortizacije. Obračunata amortizacija učestvovala je u ukupnim isplatama za investicije u osnovna sredstva privrede 1981. god. sa 46,8%, a u periodu I—IX 1985. čak sa 80,6%. Stanje u industriji je još nepovoljnije: učešće amortizacije u isplatama za investicije bilo je 1981. g. 49,2%, a u prvih devet meseci 1985. čak 97,1%. Proces dezinvestiranja, osim industrije, izrazito je prisutan u građevinarstvu i šumarstvu, gde iznos obračunate amortizacije znatno premašuje ukupna ulaganja u osnovna sredstva organizacija ovih delatnosti. Stvarno stanje je znatno nepovoljnije nego što pokazuju podaci. Obračunata amortizacija nije realna,⁴

„Fiktivne pozicije u bilansima od 5 hiljada milijardi dinara... se svode na dug inostranstvu i stanovništvu iza koga ne stoji kreditno sposoban dužnik“.⁵ „Od ukupnog duga prema inostranstvu koji iznosi oko 19 milijardi dolara i deviznog duga prema građanima od blizu 7 milijardi dolara postoje devizni dužnici u privredi za samo oko 6,5 milijardi dolara. Sredstva devizne štednje koja su utrošena za finalnu potrošnju, kao i najveći deo finansijskih kredita, praktično niko ne duguje. A dugovi se ipak moraju vratiti. Postavlja se pitanje: ko će i odakle vraćati dugove.“⁶ Jovan Ranković navodi da privreda faktički nema para, a njena proizvodna sposobnost polako pada na beznadežno nizak nivo i da mi bez novog zaduženja nemamo šansu da egzistiramo⁷, a Mitja Gaspari kaže: „Odale nam stvarna akumulacija za proboj u investicijama, koji je potreban da bismo mogli uhvatiti neki korak sa tehnološkim progresom u svetu. Ja mislim da je očekivanje da će to biti društveni sektor — iluzija...“⁸ „Ostvareni dohodak privrede u prvom tromesečju ove godine manji je za 254 milijarde od svote koja je utrošena za lične dohotke, opštu i zajedničku potrošnju. Tako je, ujedno, načinjen i lavovski deo (dve trećine od ukupno 378,2 milijarde) nezapamćeno visokih gubitaka s kojima je 7.096 OOUR-a u privredi dočekalo kraj marta.“⁹

Interesantno je da je istovremeno životni standard zaposlenih u društvenom sektoru veoma nizak. Poslednja, aprilska „korpa“ proizvoda i usluga neophodnih za život prosečne četvoročlane porodice koštala je 154.091 dinara, a u džepovima njenih ukućana je bilo samo 104.600 dinara, tako da oko 30% Jugoslovena (u Makedoniji 66%) već zakida sebi na hrani.¹⁰ Konačno čitamo da „privredi predstoji izuzetno veliki napor u ispravljanju odnosa između akumulacije i ličnih dohodaka, jer su lični dohoci uveliko rasli na

⁴ Tomislav Dumezić: Razvoj — ni ulaganja ni efekata. — *Ekonomska politika*, br. 1773, 24. mart 1986, str. 20.

⁵ *Ekonomska politika*, br. 1769, 24. februar 1986.

⁶ *Ekonomska politika*, br. 1740, 5. avgust 1985.

⁷ *Ekonomska politika*, br. 1769, 24. februara 1986, str. 24.

⁸ Isto, str. 26.

⁹ *Politika*, 28. maj 1986.

¹⁰ *Politika*, 11. juli 1986.

štetu akumulacije“ ... „ali, ako bi došlo do smanjivanja ličnih dohodaka — to bi bilo vrlo teško i izazvalo još veće probleme“.¹¹

Dakle, u nas danas uporedo egzistiraju, s jedne strane niska realna primanja u društvenom sektoru i, s druge strane, dezinvestiranje usled gotovo nepostojanja akumulacije u društvenom sektoru koju traži privredno-tehnološki razvoj. Postavlja se pitanje: kako je do ovog fenomena moglo da dođe? — Odliv dohotka za plaćanje kamata na dugove inostranstvu je svakako samo delimično objašnjenje i mislimo da su drugi uzroci dugogodišnje preterano zapošljavanje u društvenom sektoru, o čemu je već bilo reči u drugom odeljku ovog referata, i previsok životni standard zaposlenih u društvenom sektoru u prošlosti, koji ni ovako snižen sada nije održiv. Ako iz ovoga sledi da je pravo na rad kao osnovni postulat socijalizma postalo neostvarljivo u okvirima samo društvenog sektora, neophodan je jedan širi koncept socijalne doktrine u kojoj će društveni i individualni sektor privređivanja da budu ravnopravno tretirani i njihov uzajamni odnos da bude u većoj meri zasnovan na ekonomsko-socijalnim celishodnostima. S druge strane, čini nam se da je neophodno formiranje institucije koja će obezbeđivati očuvanje i uvećavanje društvene imovine.

IV

Proces obrazovanja cena u nas je sasvim specifičan, pre svega zbog nepostojanja tržišta radne snage odnosno nedostatka poznatog crijentira za cenu bilo koje vrste rada i pojave da se retko gde radi puno radno vreme već najčešće samo jedan njegov deo, koji je u raznim radnim organizacijama veoma nejednak. Drukčije rečeno, u nas se cene ponude formiraju bez poznavanja najznačajnijeg izdatka tj. troška za rad, jer se pri kalkulacijama ne uzima u obzir stvarno utrošeni rad, niti pak u društvu postoji pristupačna informacija o normalnoj satnini ili plati za razne vrste rada. S druge strane, privređivanje se vrši u uslovima postojanja mnoštva izolovanih i stalno rastegljivih budžeta, tako da ni fiskalni i parafiskalni tereti nisu dovoljno fiksirani. Stoga cena ponude i nema donju granicu utvrđenu troškovima i sva preokupacija ponuđača je da u inflatornoj trci ne zaostane iza drugih, što neminovno vodi prekomernim cenama ponude.¹²

Razumljivo je da se, bar kod potrošačkih dobara, cene ponude sudaraju sa, mada usled inflacije rastegljivom, ali ipak u datom trenutku ograničenom kupovnom snagom potrošača i da se svi nuđeni proizvodi ne mogu prodati po prvobitno traženim cenama. Tu stupaju na scenu momenti nejednake elastičnosti tražnje raznih

¹¹ Radoje Stefanović, predsednik Predsedništva Privredne komore Srbije, u „Politici“ od 11. jula 1986, str. 10.

¹² Vidi opširnije naš članak: „Sistem dohotka i formiranje cena“, *Ekonomska politika*, br. 1718, 4. mart 1985, str. 27.

proizvoda i nejednakog stepena konkurencije, koji dovode do divergentnog kretanja raznih cena, a na osnovu ovih formiraju se i odgovarajući lični dohoci: kod jednih oni se brzo penju, a kod drugih sve više zaostaju za inflacijom, tako da kod ovih brzo dolazi i do ugrožavanja same egzistencije. Ovo, uz dejstvo demonstracionog efekta koji stvaraju više ili manje zadovoljavajući dohoci kod prvih, rađa, pošto nema ni otpuštanja niti bankrotstava, kod ugroženih radnika teško zadrživ pritisak na imovinu sopstvene radne organizacije ili ovu gura u dalje zaduživanje.

U tržišnim privredama do ovako divergentnog kretanja cena i dohodaka mnogo teže dolazi zahvaljujući mobilnosti kapitala i radne snage, koji imaju tendenciju da se kreću u pravcu onih delatnosti gde su nadnice i profitna stopa viši. Kod nas, međutim, nema uslova za ovakvo kretanje kapitala i radne snage usled nemobilnosti faktora proizvodnje.

S druge strane, nepostojanje odgovarajućih performansi tržišne privrede kao što su solventnost, pretnja bankrotstva, realna kamata, striktno poštovanje uobičajenog roka plaćanja za isporučenu robu i usluge, menična strogost itd., omogućava dugo insistiranje na previsokim cenama uprkos otežanom plasmanu. Tako se na domaćem tržištu dobijaju nerealne cene, koje služe i kao parametar pri odlučivanju privrednih organizacija da li će svoju robu da izvoze ili će da plasiraju na domaćem tržištu. Kroz tu prizmu, i pored deviznim kursom depresiranog dinara, a o čemu svedoči na primer fakat da smo još uvek „najjeftinije sunce Evrope“¹³ izvoz postaje na lažan način manje atraktivan. Ovo doprinosi devalviranju dinara više nego što bi to stvarno bilo potrebno, a što povlači dodatni odliv našeg dohotka u inostranstvo i dalje snižavanje životnog standarda i akumulacije u zemlji.

Ukratko, slobodno formiranje cena zahteva ustrojstvo niza institucija tržišne privrede kojih u nas nema ili koje defektno funkcionišu.

Dr Slobodan JOVANOVIĆ

SOME SPECIFIC MOMENTS IN THE STABILIZATION OF THE YUGOSLAV ECONOMY DUE TO THE EXISTING ORGANIZATION OF OUR SOCIETY

(Summary)

The author holds the view that numerous specificities in the social and economic system of Yugoslavia aggravate or even make impossible the successful application of prescriptions from abroad aimed at the stabilization of the Yugoslav economy.

¹³ Vidi npr. članak „Jeftino za strance“, *Politika*, 12. jul 1986, str. 7.

In the first part of his paper the author is concerned with the great differences in the level of economic development and with different economic interests of the population in developed and under-developed parts of the country due to them, which — under conditions of the social ownership — impede the inevitable integration and rationalization in the Yugoslav economy. The author also suggests how these difficulties should be overcome.

The second part implies that there has been registered both a very high unemployment and an unnecessary employment in Yugoslavia, which may not be overcome in the usual ways. The author also explains his concept for the solution of this problem.

The consideration of the continuously falling real personal incomes of those employed and the almost diminishing accumulation in the social sector are the subject-matter of part three of the paper. They are supposed to be the consequence of too many people in work. The question has been set at the same time whether the right to work as the main postulate of socialism can be asserted in the frames of the social sector only.

Part four of the paper has to do with the acceleration of inflation accompanied by stockpiling, which is due, according to the author, to the non-existence of the characteristics of the market economy such as solvency, the threat of bankruptcy, the real rate of interest, the strict observance of the usual payment date for the goods delivered, the observance of rules involved in the payment with bills. In this way unrealistic prices are formed, bearing on the decline in sales, which serve, however, also as a deceitful parameter in decision-making on the export of available commodities. The normal pricing is aggravated also by the ignorance of costs of work, as there exists no prices of work nor is the work time spent altogether on work, as well as by many isolated and highly flexible budgets. This is way the author holds that the normal functioning of free pricing calls for the introduction of various institutions of the market economy, which either do not exist in the Yugoslav economic system or do not function properly.

